

УДК 811.161.2.42

 Діброва О.В.

ЖИТТЄВІ КОНЦЕПТИ МОВОТВОРЧОСТІ БОРИСА ОЛІЙНИКА

А Розглянуті життєві концепти мовотворчості видатного представника українських письменників Бориса Олійника. Проаналізовані концептуальні метафори у художньому тексті, що виявляє не лише специфіку формування словесних поетичних образів, але й зрештою – особливості когнітивного стилю відповідного письменника.

Ключові слова: концептуалізація, метафора, мовна картина світу, художній простір.

Актуальність дослідження зумовлена потребою розгляду метафоричної площини поезії Бориса Олійника, що має у своїй основі індивідуально-авторську концептосферу, яка формувалася та реалізувалася впродовж періоду розвитку української літератури від кінця 50-х років ХХ століття до сьогодні. Тематичні та концептуальні новації, що були внесені поетом, досліджені недостатньо, а аналіз авторських метафор, що відбивають індивідуальне його світобачення, є одним із провідних завдань української лінгвопоетики.

Аналіз наукових досліджень. Окремими дослідженнями особливостей мови творів Б. Олійника у контексті мовотворчості шістдесятників присвячені праці С. Єрмоленко, Л. Кравець, О. Маленко, Н. Мех, О. Олексенко, І. Павлової та ін., що при тому далеко не повно розкривають особливості метафорики творчості поета.

Виклад основного матеріалу дослідження. До плеяди українських поетів-шістдесятників (І. Драч, М. Вінграновський, Л. Костенко, Д. Павличко, В. Симоненко, В. Стус і ін.), яким судилося брати активну участь у розбудові й сучасної незалежної України, а декому – й загинути за цю святу справу, належить і Борис Олійник. Це насправді культові особи в історії української літератури та української державності. О. Маленко зазначає: «Це було покоління новаторів, яке збудило національну самосвідомість українців, принесло із собою не тільки свіжі теми й мотиви, оцінки найскладніших виявів життя, а й актуалізувало в українській поетичній мовотворчості художність як найвищу ознаку й вартість мистецтва слова» [5, с. 364].

Якою б не були особисті політичні вподобання будь-кого з них, їхня поезія присвячена Україні та її народу, висвітлюючи громадську позицію автора, його естетичні та духовні пріоритети, де домінують гуманістичні орієнтації, що визначаються як одна з головних світоглядних засад шістдесятництва.

Таким чином, Б. Олійник – як поет, академік, критик, журналіст, публіцист, есеїст, громадський і політич-

ний діяч – увійшов до духовного простору України на рубежі 50–60-х років ХХ століття, а у 70–80-ті роки був уже знаковою постаттю для інтелектуально-творчої еліти України. Таке визнання прийшло не лише за філософське наповнення поезії: авторова мова, пройнята народним колоритом, привертала увагу через свою народнописемність. Сам Б. Олійник визначав свою мову як таку, що «витворювалася не в кабінетах, а в процесі праці і спілкування людей...», віддаючи належне народнописемному підґрунтя української літератури: «Спілкуючись, ми включаємо в свою мову приказку і прислів'я, тобто все те, що робить її живою. Без фольклору <...> це була б мова роботів з обмеженою кількістю слів, точно побудованою фразою, надто грамотною, але такою, що від неї хочеться позіхнути...» [9, с. 26].

Збірка 1964 року визначається асоціативно-метафоричним наповненням, що підвищує інформативність поетичної мови письменника. Наприклад: Були то очі, жахом білені, – // Уперше він такі зустрів. // Вони металися і бігали, // Вони втікали в хащі брів. // Вони просили, вони плакали // І скавучали із орбіт. // Двома побитими собаками // Повзли покірно до чобіт [7, с. 35].

Зазначена інформативність полягає в описі погляду об'єкта, і не форми чи кольору очей, а вираження в них жаху, показником якого є сам іменник жах у першому рядку, а також метафоричні конструкції з процесуальними дієсловами металися, бігали, втікали, просили, плакали, скавучали, повзли, що властиві живій істоті, а отже, у сполученні з узагальненим підметом очі (репрезентант – особовий займенник вони) складають авторські метафоричні словосполучення. При цьому прикінцева метафора має природу прихованого порівняння (двома побитими собаками повзли...), а початкова виконує синтаксичну функцію відокремленого узгодженого означення, що опосередковано вказує на колір (порівн. зі «стертою» метафорою очі побілили від страху). Кількісно поетична конструкція

складається з одного рядка авторського коментарю та сімох рядків метафоричних словосполучень.

Образність поетичного мовомислення Б. Олійника лише інтенсивно розвивалася й удосконалювалася, базована на народнопісенній та асоціативно-метафоричній основі. Усі наступні поетичні збірки – «Відлуння» (1970), «На лінії тиші» (1971), «Рух» (1973), «Гора» (1975), «Істина» (1976), «Заклинання вогню» (1978), «Сива ластівка» (1979), «У дзеркалі слова» та «Доля» (1981), «Дума про місто» (1982), «Поєми» (1983), «Міра» (1984), «Пришестя» та «Сім» (1988), «Поворотний круг» (1989), «Трубить Трубіж» (1998), «Таємна вечерея» (2000), «Стою на землі» (2003), «Пісня про матір» (2004), «Основи» (2005), «У замкненому колі. Із окупаційного зошита» (2007), а також ліро-епічні цикли та поеми – це значний внесок у розвиток сучасної української літературної мови.

Поетична мова Б. Олійника позначена співучістю, найкращим доказом якої є чимало пісень, написаних на вірші митця (збірки вокальних творів на музику Є. Станковича, О. Чухрая та окремі пісні на музику О. Білаша й І. Поклада, серед яких – «Забіліли сніги», «Мамо, вечір догоря», «Пісня про маму»). Тобто поряд із філософськи заглибленими поезіями Б. Олійник створив чимало ліричних творів, які мають народно-пісенне звучання.

Я. Голобородько відзначає людиноцентристське спрямування поезії Б. Олійника [2], який на сьогоденному етапі творчості більше уваги звертає на політичні аспекти життя українського суспільства, що стоїть перед вибором шляху розвитку. Так, поет звертається до Європи: Але дозволь і нам за отчим правом // По-своєму *облаштувати двір* [7, с. 180].

Г. Витрикуш виділяє тут лексему *двір*, за допомогою якої (як уже концепту) митець намагається пробудити в українців усвідомлення значущості їх самоідентифікації [1, с. 131] (*двір* як рідна країна чи й окрема хата, що також має символічне концептуальне значення). Тобто сьогодні всі антропоморфні поетові елементи відображають не просто людину, а саме українця, долею якого переймається Б. Олійник.

Дослідники відзначають творчі мотиви в площині людиноцентристської орієнтації творчості поета («людина та її поклонання», «високе і земне у людині», «людська начало і гідність», «людина та її честь»), що продовжують традиції класиків української поезії як елементи їх асоціативно-метафоричного мислення і фольклорного начала та поєднуються з громадянськими й морально-етичними рисами в контексті українського сьогодення [2]. Ці риси властиві людській природі в цілому, оскільки вивіщують людину над світом тварин: вона мусить усе своє життя думати над сутністю власного існування на землі. І саме такі пріоритети відзначають українську поезію та, зокрема, творчість Б. Олійника як яскравого її представника.

В. Русанівський, коментуючи рядки «Є народження й смерть – два стовпи на межі. // А між ними надії одвічні : // Комбінації стріч, і розлук, і жоржин, // Варіанти падінь і величчя», підкреслює: «Між цими двома полюсами вміщує він зміст своєї поезії: героїзм і страхопудство, вірність і зрада, безкорисливість і зажерливість та інші протиставлення, до них добирає він і відповідні слова» [10, с. 387].

Часто поет на позначення людської єдності вико-

ристовує особовий займенник *ми*, що вказує і на його активну участь у цій спільноті. Так, у поезії «Гей, слов'яни» семантичним центром цієї ідеї є останній рядок, у якому поєднуються означений займенник, дієслово з позитивним значенням «зміцнення» та іменник *злада* з відповідною семантикою «єднання»: *пам'ять – жива істота «Осінившись триперстями, // у вірі – єдині, // Ми укріпимо злагою // душу і плоть!* [8, с. 106]. Іншими лексико-семантичними ознаками єдності слов'ян тут постають словосполучення *осінившись триперстями* (візуальний показник руху накладення рукою хреста, де назва самого руху передається дієсловом *осінити*, а три пальці, що залучені при цьому, – складним іменником *триперстя*) та *у вірі – єдині* (семантично вказує на християнську спорідненість слов'ян).

Один із улюблених людських образів поета – його мати. Він сам неодноразово про це зазначав. Наприклад: «...їдеться про найдорожчу людину, і якась орнаментовка вірша, вишукана форма не пасує до розмови з матір'ю, усе мусить іти відкритим текстом, чесно, чисто, ніби говориш із самим собою» [9, с. 21].

Він згадує матір у багатьох творах, неодноразово зазначаючи її визначальну роль у його житті. Для цього Б. Олійник використовує метафору – як засіб розширення семантики короткої фрази. Наприклад: *Мати сіяла сніг, // щоб він м'яко – до ніг, // А вродило зілля* [6, с. 29].

В уривку метафоризується образ матері (художня метафора) через поєднання семантично далеких компонентів дієслівного словосполучення, де дієслово недоконаного виду *сіяла* вказує на тривалістю процесу (впродовж життя автора), а також неживого снігу (узувальна метафора), що мав був устеляти життєвий шлях синові (показник – якісний прислівник *м'яко*). Однак ця нежива речовина перетворилася на живу – *зілля*, факт появи якого доводиться через доконаний вид дієслова *вродило*.

Основи людської духовності Б. Олійник визначає в поезіях «До землі», «У дзеркалі слова», «Не озивайте», де закликає не забувати свій рід, історію своєї землі, совісно сприймати власні дії та поведінку. Для цього використовує форму звертання до читача. Порівн.: ... *Не озивайте ім'я Бога всує, // Коли в душі давно його нема. та ...Не озивай ім'я Народу всує, // Коли ти пам'ять Роду розгубив* [8, с. 192].

Як бачимо, у поезії «Не озивайте» відбувається градація такого звертання: від другої особи множини (як збірної форми) до другої особи однини (як конкретизованої форми з додаванням ще й особового займенника *ти*), що мусить ефективно вплинути на потенційного читача, на його сприйняття. Причому поет не ставить себе осторонь негативних процесів, які відбуваються у світі, зараховуючи й себе до цієї несвідомої маси людей. Порівн.: «наша совість спить собі, німа», де показником є особовий займенник *наша*, що у сполученні з іменником *совість* утворює семантично збірне поняття, яке об'єднує всіх людей у негативному розумінні. Бо ж у поета кожен – це випадкова людина зі своїми слабкими й сильними рисами.

Життєві концепти мовотворчості Б. Олійника розвивалися впродовж його творчого шляху. Так, П. Іванишин визначає, що Б. Олійник – справжній український поет, життєвий і творчий шлях якого нелегкий і неод-

нозначний, але поряд із тим це один із живих класиків – майстрів слова [3].

У поезії «Прийшли» подано художнє представлення новітніх окупантів («похитливі ординці»), образ яких відповідає Іваничуковим загарбникам українських земель – від монголо-татарських до більшовицько-російських: *Прийшли. // Розсілись, як у власній хаті. // Обчистили до нитки всі кутки* [8, с. 205].

Хоча виділені дієслова мають форму минулого часу доконаного виду, однак їх послідовність і процесуальна семантика передбачає тривалий історичний період. І сама назва поезії формально вказує на чуже походження цих «зайд», і центральний наскрізний образ і мотив усієї збірки: *Вуж з під-старої акації // – Тс-с, – прошипів, – // Окупація* [8, с. 199].

Цим образом і мотивом є *окупація*, що означає колонізацію, поневолення, загарбання представниками одного народу іншого. Однак у поета це поняття означає загрозливе поширення серед одного народу певної іншої культури, що охоплює різні рівні культурно-державного буття нації, проникаючи в усі сфери суспільної свідомості – економічну, естетичну, релігійну, етичну, інформаційну та політичну («сховалися *козацькі вуса // Під бороди, косоворотки й... квас*» [8, с. 92].

Виникає новий поетичний образ «депутат», актуальний для сьогодення й давно вже описаний у публіцистиці, кіно та прозі (як завше – з негативною конотацією). Порівн. у Б. Олійника: *На плечах встоявши, // затим на шиях всівся, // Забувши хто й пощо // підняв його до висі* [8, с. 188].

Термін *депутат* відповідно до лексикографічних визначень має головну ознаку – «представник і виразник волі виборців» [12, с. 244], яка й відображена поетом (виділена нами жирним шрифтом – О. Д.). Негативна характеристика цього образу репрезентована словосполученням *на шиях всівся* (множинна форма вказує на сукупність людей, які його вибирали) та дієприслівником *забувши*, що передає головну ознаку новітніх депутатів.

Іншими словами, обранці народу, його ж представники зрештою є внутрішньою окупацією, що може призвести й до зовнішнього загарбання монолітною сусідньою державною, як це частково й відбувається в сьогоденній Україні. Тобто поет у першому десятиріччі XXI століття став своєрідним пророком щодо подій 2014–2015 років.

Ще один мотив збірки – образ національно-визвольної боротьби, у якому вгадується паралель із шевченківським стилем, виражена формами наказового способу дієслів: «*Уставай... та й вила ж не забудь!*», «*Давайте, діти!*», «*Покваптесь, діти!*», «*Вставай, вставай у повен зріст потуги... І відпусти на бранне поле плуга*». Пророка місія митця виявилася також у зверненні до молодого покоління, що насправді стало через десятиріччя новою силою, для якої Україна – своєрідний тотем, яка співає гімн як улюблену пісню та носить національні кольори та герб-тризуб на одязі. Наприклад: *Покваптесь, діти!, // Тільки ви ще й годні // Нас зупинити на краю безодні!* [8, с. 203].

Саме у виділеному складному словосполученні виявляється віра автора в молоде покоління українців, яке розбудує свою власну країну, незважаючи на вплив зі Сходу чи Заходу. Б. Олійник лише чекає на

нового гетьмана, який об'єднає народ у цьому пориві: *Гей, вертайся, Хмелю, доки світу, // Бо чомусь не йде із голови // Щось немовби про варшавське сміття, // Щось як начебто про грязь Москви* [8, с. 146]. Виділені прецедентні шевченківські вирази з поеми «І мертвим, і живим...» репрезентують вищенаведений вплив Заходу і Сходу, причому у другому випадку поет для стилізації використовує навіть росіянізм *грязь* – для більшої експресії та образності. Утім, аж надто сильно відчувається доволі різке ставлення автора до «сильних» держав, що має відособлений характер: «*Такі ми є. А ви такі як є*» [7, с. 181].

Символами ж національної ідеї, що має об'єднати народ, в аналізованій збірці постають *хата* (рідна держава) і *тополя* (орієнтир у ріднім краю).

До поезій, що підсумовують життя митця та є знаковими в цьому розумінні, в аналізованій збірці належить твір «*Похвала непідкупній*», звернений до образу смерті як головного непідкупного судді, який воздасть за всі гріхи, незважаючи на стан і статус особи: *Для неї всі однакової міти – // Король чи старець, щедрий чи скупий; // Вона – остання справедливість світу, // Яку нікому в світі не купить...* [7, с. 187].

Виділена нами ознака смерті характеризує певною мірою зневіреність автора у будь-якій справедливості, до того ж у масштабах усього світу (показник такої масштабності – епіфоричне повторення в кожному з двох останніх рядків іменника *світ*).

Якщо розглядати «смерть» як концепт, то його дихотомічним опозиціонером буде «життя», що має своїм репрезентантом поняття «любов». Тема любові в кожного поета є пріоритетною – чи це кохання, чи відчуття приязні, дружби, чи любов до людей, світу тощо. У поезіях Б. Олійника нечасто трапляється суто любовна лірика. Вона є й, наприклад, у «*Парубоцькій баладі*», що визначається О. Сизоненком як справжній твір про кохання – юнацьке, втрачене, єдине на все життя.

В описі розставання з колишньою коханою поетом майстерно передано сумні відчуття ліричного героя: *Щось лепече про розлуку, // Простягає білу руку, – // Повертаймо, коню... в три хрести! // Та скоріш від цього саду, // Де зустрів я ніжну зраду, // Та не слухай тоскного: «Прости!»* [6, с. 58].

Дівчина (у цьому контексті – саме «*ніжна зрада*») намагається затлумити свою зраду – *лепече, простягає білу руку*, тоскно просить прощення, ми неначе бачимо її сумний образ у каятті. Хлопець же налаштований рішуче, що виявляється в наказових формах, звернених до коня, однак насправді – до себе: *повертаймо, скоріш, не слухай*, в усиченій фразеологічній одиниці *алюр три хрести*, що уживається «переважно як спонукання до дії, руху в значенні: вперед! дуже швидко! негайно!» [4].

О. Сизоненко порівнює мову балади з музичним твором, а поета – з композитором, тобто творцем композиції: «в оркестровці Бориса Олійника, в чудесному ритмі емоційному та образному ладі вона справляє таке сильне враження, що я ось вкотре читаю й перечитую її і не можу стримати сліз співчуття і захоплення її героями і майстерністю поета. І не знаю, чого тут більше. Бо все воно тут, як і належить у справжньому творі, злилося і утворило таку живу, динамічну, виразну і яскраву картину, без якої важко

увявити нашу поезію» [11, с. 297].

І ще один життєвий концепт Б. Олійника, який варто проаналізувати, – це «батьківщина», що конкретизована рідним селом, яке для поета завжди залишиться найріднішим куточком на землі. Авторські відчуття чудово відображено в таких рядках: Зайди в моє село – куди твому едему: // *Ставок. Хрущі. // Гаїв зеленюграй. // А молодик такий, хоч зараз в діадему // Даруй своїй Чурай* [7, с. 18].

У наведеному поетичному фрагменті наводиться лаконічний пейзажний опис, що вміщує найдорожчі для селянина орієнтири, з якими пов'язане життя (дитинство, юність). Разом із ними поет називає навіть місяць-молодик, що метафоризується як головний елемент коштовного виробу – *діадеми*, яку можна віртуально подарувати коханій дівчині. Зрештою, рідний куточок порівняно з *едемом*.

Безсумнівно, що для поета важливим є й концепт «всесвіт» як один з основних складників однойменної концептосфери. Ліричний герой Б. Олійника, хоч і любить своє рідне село Зачепилівку, однак «не бачить у ній центру Всесвіту. Навпаки, для нього тісні масштаби міста, країни <...> Він уособлює себе хай малою, але частиною Всесвіту» [10, с. 388], порівн.: *В цьому дивному огромі Де я? Хто я – краплина; «І зморено припав до всесвіту плечима»* [7, с. 74]; *«Не лякайтесь вічності. Хай іде»* [8, с. 71].

Із вищенаведеного можемо зробити **висновки**, що Б. Олійник – поет, неординарний через свою несхожість з іншими, відвертість, оригінальність бачення народної душі, через відповідний народнорозмовний стиль, а також майстерну метафоричність. Це глибоко національний за своєю сутністю митець, творчість якого відображає життя українського народу в усіх його радощах і бідах. Він і сам пережив ці радісні й сумні часи зі своїм народом, виражаючи його інтереси як депутат, розвиваючи його культуру як поет, літературознавець і науковець, соціалізуючи його як публіцист.

Поезія Б. Олійника завжди була наповнена людиноцентризмом, і поступово всі антропоморфні поетові елементи відображають не просто людину, а саме українця, долю якого переймається митець, через що на сьогоденному етапі творчості більше уваги звертає на політичні аспекти життя українського суспільства, що стоїть перед вибором шляху розвитку.

Упродовж творчого шляху головним творчим кон-

цептом у поета визначалася «людина», зокрема образ матері як головний об'єкт поетової уваги. У цій площині автор виступає проти руйнації духовного світу людини, бореться за її чистоту й незайманість, його хвилює проблема морального здоров'я суспільства, духовних основ життя, збереження самоідентичності народу, його історичної пам'яті й совісті.

Концепт «любов» конкретизований в образах матері, рідного краю, простих людей – трудівників, воїнів; архетипна категорія «Рідний край» представлена концептом «хата» як репрезентантом батьківщини, України, як тотемом українця та його оберегом. Названі концепти та образи, що їх представляють, визначаються асоціативно-метафоричним наповненням, що підвищує інформативність поетичної мови.

Таким чином, провідними життєвими концептами Б. Олійника, що є домінуючими в його ідіостилі, є концепти «людина», «батьківщина», «мати», «всесвіт», «життя», «смерть», «любов» тощо, які поет послідовно вербалізує за допомогою різних мовних засобів і стилістичних прийомів, серед яких провідне місце відведено метафорі.

У подальшому видається доцільним проведення комплексного дослідження й інших концептів мовотворчої спадщини Б. Олійника у контексті визначення домінуючих складових його індивідуально-авторської манери письма.

Список використаних джерел

1. Витрикуш, Г. Людина в контексті доби: про поезію Бориса Олійника останніх років / Г. Витрикуш // Дзвін. – 2008. – №2. – С. 130–135.
2. Голобородько, Я. Енергетика людиноцентризму: Борис Олійнику – 70 / Я. Голобородько // Вісник НАН України. – 2005. – № 1. – С. 35–38.
3. Іванишин, П. Феномен внутрішньої окупації: [рец. на кн. «Борис Олійник. У замкненому колі. Із окупаційного зошта: поезії (К., 2007)»] / П. Іванишин // Дніпро. – 2008. – № 9/10. – С. 120–132.
4. Левченко, О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект [Текст] : монографія / О. П. Левченко – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
5. Маленко? О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) [Текст] : монографія / Олена Олегівна Маленко. – Харків : Харківське іст.-філол. тов-во, 2010. – 488 с.
6. Олійник Б. І. Вибрані твори : у 6 т. / Б. І. Олійник – Київ : ПТФ «Просвіта», 2007 – Т. 1 : За четвертою хатою. – 128 с.
7. Олійник Б. І. Вибрані твори : у 6 т. / Б. І. Олійник – Київ : ПТФ «Просвіта», 2007 – Т. 2: Камінь з душі. – 223 с.
8. Олійник, Б. І. Вибрані твори : у 6 т. / Б. І. Олійник – Київ : ПТФ «Просвіта», 2007 – Т. 3: Вирок. – 256 с.
9. Олійник? Б. І. Крилиці моралі та духовна посуха: статті, виступи, публіцистичні роздуми, інтерв'ю / Б. І. Олійник; ред.: Н. Я. Дзюбенко. – Київ : Рад. письменник, 1990. – 278 с.
10. Русанівський? В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський – Київ : АртЕК, 2002. – 424 с.
11. Сизоненко, О. О. Не вбиваймо своїх Пророків! Книга Талантів / О. О. Сизоненко. – Київ : Дніпро, 2003. – 895 с.
12. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – Київ : Гол. ред. укр. рад. енциклопедії, 1985. – 966 с.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу : 01.10.2016

Діброва О. В. Жизненные концепты языкового творчества Бориса Олейника.

Рассмотрены жизненные концепты языкового творчества выдающегося представителя украинских писателей Бориса Олейника. Проанализированы концептуальные метафоры в художественном тексте, что находит не только специфику формирования словесных поэтических образов, но и в конце концов – особенности когнитивного стиля соответствующего писателя.

Ключевые слова: концептуализация, метафора, языковая картина мира, художественное пространство.

Dibrova O. V. The vital concepts of B. Oliynyk's linguistic creativity.

The article considers the vital language concepts of the outstanding representative of the Ukrainian writers Borys Oliynyk. Conceptual metaphors in a literary text, which detects not only the specifics of formation of verbal poetic images, but in the end – especially the cognitive style of the respective writer are analyzed.

Key words: conceptualization, metaphor, language picture of the world, an artistic space.